

Ηρακλής Κακαβάνης

ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ Ο ΜΠΑΡΜΠΑ – ΚΩΣΤΑΣ **Η επανάσταση έγινε αίμα του**

Ο Κ. Βάρναλης ήταν άνθρωπος του λαού. Δεν κλείστηκε ποτέ σε γυάλινους πύργους. Ποιον άλλο ποιητή ή λογοτέχνη αποκάλεσε ο λαός «δάσκαλο» ή «μπάρμπα»; Το «Δάσκαλος» και το «μπάρμπα – Κώστα» έπαιρνε κι έδινε στα χείλη του Λαού όταν ήταν να μιλήσει για τον Βάρναλη. Ο Βάρναλης αγαπούσε πολύ τις παρέες σε λαϊκά ταβερνεία με ποτό και μεζέ. Αναζητούσε τους απλούς ανθρώπους στο καφενείο. Έπινε μαζί τους το ίδιο κρασί στην ταβέρνα. Ο λαός τον αισθανόταν δικό του άνθρωπο. Είναι πολλές οι σχετικές ιστορίες που διηγούνται οι σύγχρονοί του για τις σχέσεις του με τους απλούς ανθρώπους που τον χαίρονταν.

Έζησε πέρα από κάθε σεμνοπρέπεια και σοβαροφάνεια. Όταν τη δεκαετία του '50 νεαρός δημοσιογράφος τον ρώτησε ποια είναι τα σημαντικότερα ιδανικά της ζωής, ο Βάρναλης του απαντά: «Οι γυναίκες, η θάλασσα, η φασουλάδα και να βλέπεις να παίζουν τάβλι στο “Βυζάντιο”...».

Όπως λέει ο Λουντέμης βιογραφώντας τον Βάρναλη: «Δεν γνώρισα άνθρωπο που να χαράμιζε λιγότερο τη ζωή. Και πώς; Ψιλοβελονιά, με αργό και μερακλίδικο ρυθμό. Αργυραμοιβός του πάθους. Μεράκι και στα ελάχιστα, σεβντάς και στα παραμικρά. Και στο τάβλι, και στο κουβεντολόι, και στην Τέχνη, και στη Γυναίκα» («Ο Κονταρομάχος»).

Ο Νίκος ο Βέης, από τις σημαντικότερες μορφές της ελληνικής διανόησης, συνομήλικος του Βάρναλη λέει: «Ο Βάρναλης ήταν η ρίζα και η φωνή του καιρού του, και του τόπου του. Βαφτισμένος με το ποτήρι του φτωχού. Ήταν "θυμοειδής", αμπερδούκλωτος, ανημέρευτος. Αν δεν υπήρχε η Επανάσταση θα την ανακάλυπτε ο ίδιος. Εμείς οι άλλοι του καιρού του κάναμε και λίγη μόδα. (...) Στο Βάρναλη όμως έγινε αίμα. Εμάς άλλον τον ξεμάκρυνε η κοινωνική απόσταση, άλλον οι καταδιώξεις που είχαν κι όλες αρχίσει. Τον Βάρναλη δεν τον ξεκούνησε τίποτε. Αυτόν ό,τι και να τον κάνεις δεν πρόκειται ν' αλλάξει. Δεν είναι μόνο που δε θέλει. Δε μπορεί. Είναι σαν τους "σημειωμένους"... Αυτούς που γεννιούνται π.χ. μ' έξι δάχτυλα. Γεννήθηκε αντάρτης; Μη με ρωτάς όμως ποιος τον έκανε. Θα σου πω "η μάνα του" και είναι αντιεπιστημονικό» («Ο Κονταρομάχος», Μ. Λουντέμη).

.....

.....

Ο Βάρναλης κατατάχτηκε στο στρατόπεδο του δημοτικισμού και όχι μόνο έμεινε πιστός, πιστότατος δημοτικιστής ως το τέλος της ζωής του αλλά αναδείχτηκε μαχητής της δημοτικής και απολογητής της. Εγκαταλείποντας την προγονολατρία συνδέεται με τον κόσμο του εργάτη και της επανάστασης.

Ο κοινωνικός ταραξίας Κώστας Βάρναλης

Γεννήθηκε στις 14 Φλεβάρη 1884 στην Ανατολική Θράκη. Στον Πύργο (σημερινό Μπουργκάς) της Βουλγαρίας. Σε μια εποχή που η γεωγραφική αποτύπωση των συνόρων δεν έχει σχέση με τη σημερινή. Παρότι μισεί το σχολείο είναι άριστος μαθητής. Μαθαίνει τα πρώτα γράμματα σε μια ατμόσφαιρα ποτισμένη από εθνικισμό και μισαλλοδοξία, μεγαλοϊδεατισμό και καθαρεύουσα.

Το ξεκίνημά του στην ποίηση δεν ήταν συνηθισμένο. Πήρε την ποίηση για παιχνίδι. Στην Γ' Δημοτικού γράφει τους πρώτους του στίχους. Ερωτικούς και σατιρικούς. Σατίριζε τους δασκάλους του.

Και στο γυμνάσιο εξακολουθεί να γράφει «ποιήματα». Τα τετράδια όπου τα έγραφε «Τα έδιναν να μου τα φυλάγουν άλλοι "φρόνιμοι" συμμαθητές μου. Γιατί τα περισσότερα ποιήματα ήταν ερωτικά. Έγραφα βέβαια και για την άνοιξη, για τη... ση-μαία μας κλπ. Μα ένα ερωτικό ποίημα, αν έπεφτε στα χέρια των καθηγητών μου, έφτανε να με χαντακώσει. Γιατί σε κείνη την εφηβική ηλικία οι περισσότεροι μαθητές ήταν ερωτευμένοι με μαθήτριες τού ελληνικού ή βουλγαρικού γυμνασίου κι είχανε τη σχετική τους αλληλογραφία και τα σχετικά ραντεβού.

Κι ό έρωτας λογα-ριαζότανε για βαρύ αμάρτημα από τη σχολική... Εξουσία! Κι εγώ δεν ήμουν ο λιγότερο αμαρτωλός. Μονάχα σαν τέλειωσα το γυμνάσιο δημοσίεψα δυο-τρία ποιήματα στις "Ειδήσεις του Αίμου" της Φιλιππούπολης"».

Φύση επαναστατική συνδέθηκε αμέσως μόλις ήρθε στην Αθήνα με το κίνημα του δημοτικισμού.

Μετά το τέλος του γυμνασίου έρχεται στην Αθήνα με υποτροφία και γράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή (1903). Συνεχίζει να γράφει ποιήματα: «Κείνα τα χρόνια ήμουν μαζεμένος. Σχεδόν δεν υπήρχα. Η μοναχή χαρά μου ήτανε να βγαίνω με τις χειμωνιάτικες ή τις ανοιξιάτικες λιακάδες έξω από την Αθήνα και να κάνω μακρινούς περιπάτους προς όλα τα σημεία του ορίζοντος. Και καμιά φορά με έπιανε το μεράκι και τραγουδούσα... μοναχός μου. Έκανα και στίχους, που δεν τους είπα σε κανένανε. Γιατί από τότες είχα την αντίληψη, πως ο κόσμος δεν παίρνει σοβαρά τους ανθρώπους, που κάθονται και χάνουν τον καιρό τους με τέτοιες ασχολίες. Και αργότερα που υπηρέτησα ως δάσκαλος φρόντιζα να μη μάθει κανείς πως είμαι ποιητής. Δεν ήταν μονάχα ο κίνδυνος της ανυποληψίας που με έκανε να κρύβω το κουσούρι μου. Μπορούσα να βρω και τον μπελά μου. Γιατί η λέξη ποιητής θα σήμαινε μαζί και "μαλλιαρός"».

Το 1904 στέλνει στον Παλαμά κάποια ποιήματά του για να του πει τη γνώμη του (Τα ποιήματα αυτά εκδόθηκαν το 1985 με τον τίτλο «Πυθμένες»). Λίγο αργότερα στέλνει και δημοσιεύονται ποιήματά του στο περιοδικό «Νουμάς» με επαινετικό σχόλιο, δημοσιεύεται η πρώτη του ποιητική συλλογή «Κηρήθρες».

Φύση επαναστατική συνδέθηκε αμέσως μόλις ήρθε στην Αθήνα με το κίνημα του δημοτικισμού. Από τα φοιτητικά του χρόνια και στη συνέχεια ως δάσκαλος και καθηγητής στην Παιδαγωγική Ακαδημία, όπου δίδαξε το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Οι απόψεις του ήταν πρωτοποριακές και η εφαρμογή τους απαιτούσε διδακτικό θάρρος και γενναιότητα. Έτσι ήταν σε όλη του την εκπαιδευτική σταδιοδρομία. Ήταν ο πρώτος δάσκαλος που δίδαξε ολόκληρο τον Εθνικό Ύμνο και ας μην ήταν στο πρόγραμμα του υπουργείου. «Πού να το φανταζότανε ο Σολωμός ότι ο ύμνος του θα μπορούσε να χρησιμέψει για τεκμήριο εθνικής προδοσίας. Και το υπουργείο με κάλεσε "εις απολογία"».

Ο Βάρναλης κατατάχτηκε στο στρατόπεδο του δημοτικισμού και όχι μόνο έμεινε πιστός, πιστότατος δημοτικιστής ως το τέλος της ζωής του αλλά αναδείχτηκε μαχητής της δημοτικής και απολογητής της. Βέβαια, κυνηγήθηκε άγρια ως μαλλιαρός και άθεος τόσο ως φοιτητής όσο και ως δάσκαλος ή καθηγητής στα διάφορα σχολεία της Ελλάδας. Κάθε τόσο γινόταν σε βάρος του ανακρίσεις. Χαρακτηριστικότερη η περίπτωση των Αθεϊκών του Βόλου.

Τα ποιητικά του θέματα αυτή την περίοδο τα αναζητά στην αρχαιότητα. Η καλή γνώση της αρχαιότητας και η αγάπη του γι' αυτή μας έδωσαν μερικά πολύ όμορφα ποιήματα.

Αργότερα γίνεται «κοινωνικός ταραξίας». Νέες διώξεις (απόλυση από παιδαγωγική Ακαδημία) και εξορία. Είναι 36 χρονών (περίπου στα 1920) όταν δραπετεύει από τον κόσμο της προγονολατρείας, του εθνικισμού, του ιδεαλισμού, της μεταφυσικής και περνά στον κόσμο του εργάτη και της επανάστασης. Τον οποίο εργάτη, οι εκμεταλλευτές του, με τα μέσα που έχουν στη διάθεσή τους, μπορούν να τον έχουν θεληματικό δούλο για να το εκμεταλλεύονται και αθέλητο θύτη όταν τον στέλνουν να σκοτώνει και να σκοτώνεται για τα συμφέροντα άλλων: «Ήρωας δεν ήμουν, μ' έκαμνεν ο φόβος/ (ή θα σκοτώσεις ή θα σκοτωθείς) / να μεγαλώνω τη γλυκιά πατρίδα / και να μικραίνω το φτωχό λαό» («Αυτονεκρολογία»).

Το 1921 γράφει στην Αίγινα «Το φως που καίει» (εκδόθηκε στην Αλεξάνδρεια το 1922), το πρώτο έργο βασισμένο στον ιστορικό υλισμό. Μα το έργο που εκφράζει τη δημιουργική αφομοίωση του μαρξισμού και της επαναστατικής προοπτικής είναι «Η αληθινή απολογία του Σωκράτη» (1931).

Η ποίηση του Κ. Βάρναλη είναι το ξυπνητήρι της λαϊκής συνείδησης. Έγραψε χωρίς να θωπεύει τον λαό, χωρίς να τον αφήνει έξω από την ευθύνη του, την προσωπική του ευθύνη, να πάψει να είναι «θύμα, ψώνιο και σύμβολο αιώνιο» της μοίρας του.

Έγραφε για τον λαό χωρίς να τον χαϊδεύει

Στις 16 Δεκέμβρη 1974 «έφυγε» από τη ζωή ο Κώστας Βάρναλης. Ο κομμουνιστής Κώστας Βαρναλής που το έργο του χαρακτήριζε η ιδεολογική συνέπεια και η πολιτική εγρήγορση. Πολλά τα αφιερώματα και οι αναφορές στο πρόσωπο του ποιητή και το έργο του. Καθένας τον προσεγγίζει με τον δικό του τρόπο, αποσιωπώντας κάποιες φορές ότι ήταν κομμουνιστής. Ήταν αυτός που έκανε τον κομμουνισμό ποίηση.

Για το λαό είναι ο Οδηγητής. «Είσαι ο Οδηγητής για μας, ποιητής της εργατιάς». Αυτός ήταν ο πάνδημος ύστατος χαιρετισμός. Είχε προηγηθεί μια τεράστια νεκρώσιμος διαδήλωση στους δρόμους της Αθήνας. Η εικόνα των νέων ανθρώπων που τον “κουβαλούν” στους ώμους τους, και τραγουδούν τους “Μοιραίους”, και φωνάζουν “Αθάνατος” – όσες φορές και να το δω, βουρκώνω. Αξέχαστος θα είναι, αυτό είναι σίγουρο. Κι Οδηγητής». Ήταν το σχόλιο μια φίλης μου βλέποντας το σχετικό απόσπασμα από το ντοκιμαντέρ «Μαρτυρίες» του Νίκου Καβουκίδη.

Είναι το ξυπνητήρι της λαϊκής συνείδησης. Έγραψε χωρίς να χαϊδεύει εκείνον στον οποίο απευθυνόταν, τον λαό, χωρίς να τον θωπεύει, χωρίς να τον αφήνει έξω από την ευθύνη του, την προσωπική του ευθύνη, να πάψει να είναι «θύμα, ψώνιο και σύμβολο αιώνιο» της μοίρας του.

Ο Βάρναλης, ο κομμουνιστής Βάρναλης, έγραψε με πλήρη επίγνωση ότι «όλες οι τέχνες “πολιτεύονται”, είτε το ξέρουνε είτε όχι, είτε τους φαίνεται είτε όχι. Κι η επαναστατική τέχνη “πολιτεύεται” με τη διαφορά, πως το ξέρει. Γιατί αν είναι κανείς συντηρητικός από κοινωνική Συνήθεια, γίνεται επαναστάτης μονάχα από γνώση της πραγματικότητας κι από αντίδραση στη Συνήθεια».

Ποιητής στρατευμένος. Ταξικά στρατευμένος με την εργατική τάξη και με την ποίησή του έγινε ο εμψυχωτής και ο οργανωτής των διαθέσεων του εργάτη στην πάλη του να απαλλαγεί από τα αίτια της δυστυχίας του. Δείχνει τον ένοχο και οραματίζεται ένα μέλλον καλύτερο. Γίνεται μαστιγωτής της κοινωνικής πραγματικότητας, με γνώμονα να αποκτήσει ο ευπειθέστατος και νομοταγής «Καλός Πολίτης», το θύμα της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, συνείδηση, να χειραφετηθεί και να διεκδικήσει την πολιτική εξουσία και την πραγματοποίηση του δικού του πολιτισμού. Να χτίσει το δικό του βασίλειο της δουλειάς, της ειρήνης και της πανανθρώπινης φιλίας.

Ο κομμουνιστής Βάρναλης έγραψε με πλήρη επίγνωση ότι «όλες οι τέχνες “πολιτεύονται”».

Επίκαιρος και σήμερα που έχουν τσακίσει τα λαϊκά δικαιώματα, εξαθλίωσαν τη ζωή των εργαζομένων μα ταυτόχρονα ζητούσαν και συνεχίζουν να ζητούν από το λαό υπομονή και θυσίες για τη «σωτηρία της πατρίδας» δήθεν. Ποιας πατρίδας όμως; Του λαού που παράγει τον πλούτο αλλά δυστυχεί και υποφέρει, ή μιας χούφτας παράσιτων που τον κλέβουν;

Ένα σχόλιο σε αυτή την πραγματικότητα είναι το «παραμύθι» που λέει ο Σωκράτης στους συμπολίτες του στην «Αληθινή απολογία» του στο οποίο καταλήγει: **«Μοναχά σας λέω: “Αλίμονο στον αυτόδουλο πολίτη, που φτασμένος στα έσχατα της απελπισιάς παραδίνεται, για να σωθεί, στο έλεος του Θεού και στους νόμους των Κλεφτών”».**

Σε εμάς απευθύνεται και μας λέει: «Δικιά σας η πατρίδα, μα τίποτα δικό σας μέσα σ' αφήνει: χωράφια και παλάτια, καράβια και χρήμα, Θεοί κι εξουσία, σκέψη και θέληση – όλα ξένα!...». Πόσο επίκαιρος ο στίχος του «και στον ιδρο το δικό σου γίνε εσύ το αφεντικό»!

Ας θυμηθούμε εδώ τη Μπαλάντα του κυρ Μέντιου που λίγο πολύ όλοι μας την έχουμε τραγουδήσει. Ο κυρ Μέντιος, είναι το «θύμα», το «ψώνιο», το «Σύμβολον αιώνιο» του δουλευτή λαού – θύμα της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, που στο τέλος της ζωής του τον πετάνε σαν στυμμένη λεμονόκουπα. Στον σκλαβωμένο από τον καπιταλισμό δουλευτή απευθύνεται ο Βάρναλης και του λέει μη σκύβεις το κεφάλι, μπορείς να χτίσεις το δικό σου κόσμο, «Κοίτα! Οι άλλοι έχουν κινήσει/ κ' έχ' η πλάση κοκκινίσει/ κι άλλος ήλιος έχει βγει/ σ'

άλλη θάλασσ', άλλη γη», εννοώντας τη νεαρή τότε Σοβιετική ένωση όπου προσπαθούσαν να οικοδομήσουν το σοσιαλισμό. Του υπενθυμίζει πως «Αν ξυπνήσεις, μονομιάς/ θά 'ρτει ανάποδα ο ντουνιάς».

Ποιητής γνήσια λαϊκός και πολυτραγουδισμένος. Αρκετά ποιήματά του τραγουδήθηκαν και αγαπήθηκαν από το λαό, απαγγέλθηκαν από εργάτες, μπήκαν σε λαϊκά σπίτια, κατέβηκαν σε υπόγειες ταβέρνες.

Ξεπερνούν τα είκοσι τα μελοποιημένα του ποιήματα. Ακόμη και σήμερα νέοι δημιουργοί μελοποιούν Βάρναλη. Πρόσφατο παράδειγμα η μελοποίηση του ποιήματος «Εθνική πρωτομαγιά» που σε μουσική Δημήτρη Κογιάννη, Αδριανού Παπαμάρκου και ερμηνεία Βασίλη Σκουλά.

Εξαιτίας του περιεχομένου της ποίησής του και της στάσης ζωής του κυνηγήθηκε και πολεμήθηκε. Και μάλιστα η πολεμική εναντίον του ήταν οξεία. Δε δέχτηκε άλλος λογοτέχνης τόσο ισχυρή κριτική όσο ο Βάρναλης. Ήταν η ποιότητα του έργου του τέτοια και η αξία του. Πάντοτε, από την εποχή της σύγκρουσης με τον Παλαμά και τον Δελμούζο μέχρι και σήμερα. Μόνο που σήμερα γίνεται πιο εκλεπτυσμένα. Με απομόνωση στοιχείων από τα έργα του ή τα γραπτά του κείμενα ή διά της αποσιωπήσεως...

Ο μεσσιανισμός και η μοιρολατρία

Ένας διάλογος του Κ. Βάρναλη για το ποίημα οι «Μοιραίοι»

Στις αρχές της δεκαετίας του 50, ο Βάρναλης δημοσιογραφεί στην εφημερίδα Φιλελεύθερος Προοδευτικός. Ένας νεαρός Λαρισαίος ανάμεσα σε άλλα καλά του γράφει: «Θα θελα ακόμα να λεγα κάτι για τους "Μοιραίους" σου, που είναι μοιραίο να μην είναι πια μοιραίοι. Χρειάζονται μιαν αναθεώρηση. Ξεπεραστήκανε πια». Η ίδια ένσταση – προβληματισμός ακούγεται και σήμερα, όχι πάντα καλόπιστα.

Στον προβληματισμό του νεαρού απάντησε ο Βάρναλης σε χρονογράφημά του, με έναν τρόπο που απαντά και σε σημερινούς αντίστοιχους προβληματισμούς: «"Οι Μοιραίοι" γραφτήκανε πριν από 30 χρόνια!

Αλλά για τα έργα της Τέχνης ο όρος "ξεπερασμένο" δεν έχει τη θέση του. Γιατί ξεπερασμένο θα πει νεκρό. Δεν είναι σωστή μια τέτοια κρίση. Δεν πεθαίνει ποτές ένα έργο, που ξύπνησε συνειδήσεις. Ξυπνημένες συνειδήσεις υπήρχανε και τω καιρό εκείνω, όπως υπάρχουνε και σήμερα. Το ποίημα, χ τ υ π ά ε ι κείνην τη μερίδα του κόσμου που λαού, που δεν μπορεί να βρει την αιτία της δυστυχίας της κι' αυτό-εγκαταλείπεται στη μοίρα της, περιμένοντας να σωθεί από κανένα "θάμα".

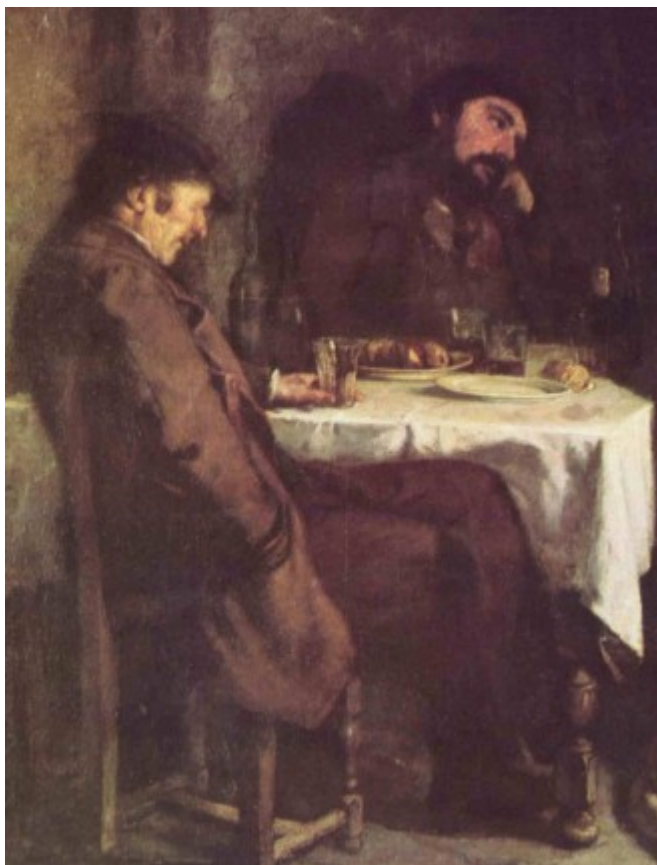
Αν άλλοτες οι μοιραίοι άνθρωποι ήσαν περισσότεροι και τώρα λιγότεροι, δεν είναι θέμα για συζήτηση. Το γεγονός είναι, πώς υπάρχουνε, υπήρχανε και θα υπάρχουνε "Μοιραίοι", όσο θα υπάρχει κοινωνική ανισότητα κι' όσο αυτή η ανισότητα θα καλλιεργεί την τύφλωση του Έθνους.

Και δεν είναι δύσκολο να πεισθεί κανείς γι' αυτό. Αρκεί να κοιτάξει τι γίνεται σήμερα: ότι γινόμαστε πριν από τριάντα, πενήντα ή εκατό χρόνια κι' ότι θα γίνεται μέχρι συντελέσεως του κράτους δικαίου! Όλ' η πολιτική ιστορία του τόπου στηρίζεται στο μεσσιανισμό, που είναι μια πιο συγκεκριμένη μορφή μοιρολατρίας του λαού. Όλοι σχεδόν οι πολιτικοί της Ελλάδος δεν ντρέπονται να παρουσιάζονται ως «σωτήρες» ("το θάμα"!)

Δυστυχώς όλοι αυτοί, που περιμένουνε το θάμα, δεν είναι μοιραίοι• είναι και πολλοί συμφεροντολόγοι. Άλλο θέμα. Πάντως το χ τ υ π η μ α των Μοιραίων είναι ανάγκη να γίνεται ακόμα, έως ότου "ξυπνήσουμε νεκροί"».

Οι Μοιραίοι

Μες στην υπόγεια την ταβέρνα,
μες σε καπνούς και σε βρισές
(απάνω στρίγκλιζε η λατέρνα)
όλ' η παρέα πίναμ' εψές·
εψές, σαν όλα τα βραδάκια,
να πάνε κάτω τα φαρμάκια.

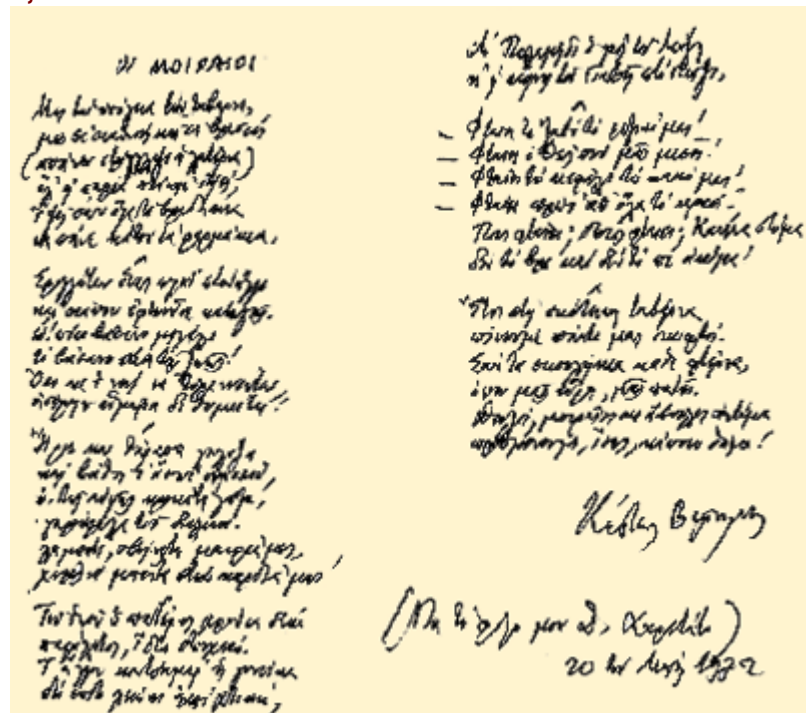

Σφιγγόταν ένας πλάι στον άλλο
και κάπου εφτούσε καταγής.
Ω! πόσο βάσανο μεγάλο
το βάσανο είναι της ζωής!
Όσο κι ο νους να τυραννιέται,
άσπρην ημέρα δε θυμιάται.

Ήλιε και θάλασσα γαλάζα
και βάθος τ' άσωτ' ουρανού!
Ω! της αυγής κροκάτη γάζα,
γαρούφαλα του δειλινού,
λάμπετε, σβήνετε μακριά μας,
χωρίς να μπείτε στην καρδιά μας!

Του ενού ο πατέρας χρόνια δέκα

παράλυτος, ίδιο στοιχειό·
τ' άλλου κοντόμερ' η γυναίκα
στο σπίτι λιώνει από χτικιό·
στο Παλαμήδι ο γιος του Μάζη
κι η κόρη του Γιαβή στο Γκάζι.

— Φταίει το ζαβό το ριζικό μας!
— Φταίει ο Θεός που μας μισεί!
— Φταίει το κεφάλι το κακό μας!
— Φταίει πρώτ' απ' όλα το κρασί!
Ποιός φταίνει; ποιός φταίνει; Κανένα στόμα
δεν το 'βρε και δεν το 'πε ακόμα.

Έτσι στη σκότεινη ταβέρνα
πίνουμε πάντα μας σκυφτοί.
Σαν τα σκουλήκια, κάθε φτέρνα
όπου μας έβρει μας πατεί.
Δειλοί, μοιραίοι κι άβουλοι αντάμα,
προσμένουμε, ίσως, κάποιο θάμα.

Δημοσιεύθηκε στο ΠΡΙΝ, 28.12.2014